

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ АГЛЯД

BELARUSIAN HISTORICAL REVIEW

Том 6 Сшыткі 1—2 (10—11) Старонкі 1—400 Снежань 1999

Менск

Леў Акіншэвіч — гісторык украінскі і беларускі

Андрэй Партноў

Леў Акіншэвіч (1898–1980) — адзін з найзначнейшых даследчыкаў украінскага права, аўтар нізкі публікацый на беларусістыцы. Але ва ўкраінскай гістарыяграфіі пра яго напісана замала¹, а ў беларускай, здаецца, увогуле нічога. Хоць постаць Акіншэвіча вельмі цікавая як з пункту гледжання навуковую біяграфію гісторыка, так і з пункту гледжання на следавання феномена падвойнай ідэнтыфікацыі ў кантэксце інтэлектуальнай гісторыі ХХ ст. Асновай для напісання гэтага тэксту сталі апублікаваныя ў Львове ўспаміны Льва Акіншэвіча, якія адкрываюць для чытача ўнутраны свет неардынарнай асобы даследчыка².

Нарадзіўся Л.А.Акіншэвіч 7 лютага 1898 г. у Санкт-Пецярбургу ў сям'і юрысконсульта. Бацька Льва быў этнічным беларусам і паходзіў з сям'і святара Гомельскага павета. Маці Акіншэвіча хварэла на сухоты, з-за таго сям'я пераехала ў Кіеў, што, пэўна, і вызначыла ўкраінскія зацікаўленні Льва. У 1912 г. здольны юнак стаў стыпендыятам Калегіі Паўла Галагана — элітнай украінскай сярэдняй навучальнай установы, дзе таму навітыя гімназісты мелі магчымасць вучыцца бясплатна. У 1916 г. Акіншэвіч скончыў калегію і, з прыкладу бацькі, паступіў на юрыдычны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта. Ва ўмовах першай сусветнай вайны Леў у студзені 1917 г. паступае ў Кіеўскую школу прапаршчыкаў, пасля заканчэння якой апынуўся на румынскім фронце. У 1918 г. ён вярнуўся ў Кіеў, аднавіў навучанне ва ўніверсітэце, і, як узгадваў сам у сваіх успамінах, удзельнічаў у беларускіх арганізацыях Кіева. Ва ўмовах нацыянальна-вызваленчай і грамадзянскай войнаў, як былога камандзіра расійскай арміі, Акіншэвіча пастаянна мабілізуюць розныя ўрады, апроч урада Украінскай Народнай Рэспублікі, які вызваліў яго ад мабілізацыі пасля просьбы беларускага консулства як падданага Беларускай Народнай Рэспублікі. У 1919—1920 г. Акіншэвіч працаваў сакратаром юрыдычнага аддзела Кіеўскага Саўнаргаса, а ў студзені 1921 г. адбыўся выпадак, які, са слоў навукоўца, «адчыніў мне дзверы да навуковай працы». Выпадкава набыўшы ў букніста кнігу праф. Сергеевіча «Древности русского права», якая тычылася байрскай думы ў Маскоўскай дзяржаве, Акіншэвіч уважліва яе вывучыў, а на адным з іспытаў праф. Мікола Васіленка запытаў яго самога пра баярскую думу. Пачуўшы прыгожы глыбокі адказ, Мікола Пракопавіч, які быў знымым гісторыкам права, акадэмікам Усеўкраінскай Акадэміі Навук (ВУАН), прапанаваў Акіншэвічу навуковую працу ў Акадэміі і тэму даследавання — казацкія рады XVII—XVIII ст. Як узгадваў Леў Аляксандравіч, Васіленка ўносіў у працу кіраванай ім Камісіі для вывучэння гісторыі заходне-рускага і ўкраінскага права атмасферу талерантнасці, што «вяло да сяміброўскага супрацоўніцтва яе членаў», і дадаваў: «Я не прыдаваў ніякага суперніцтва, непрыязнасці і непаразуменняў. Як вынік, гісторыя гэтай Камісіі ёсць гісторыя яе прац». У 1922—1929 гг. Акіншэвіч выконваў абавязкі сакратара камісіі, а ў 1925 г. на запрашэнні Міхайлы Грушэўскага паступіў у аспірантуру пры Навукова-даследчай кафедрзе гісторыі Украіны, якой кіраваў акадэмік. Як заўважаў Акіншэвіч, атмасфера на кафедры Грушэўскага істотна адрознівалася ад атмасферы ў Камісіі Васіленкі, замест сяміброўскіх стасункаў адносіны супрацоўнікаў кафедры насілі фармальны характар. З незразумелых для Акіншэвіча прычын, у 1928 г. Грушэўскі паставіў пытанне аб пераводзе яго на кафедру акадэміка Дзмітра Багалія. Не паглыбляючыся ў дадзенае пытанне, адзначу, што гісторыя ВУАН 1920—1930-х г. насычана асабістымі і навуковымі канфліктамі, супрацьстаяннем Міхайлы Грушэўскага (чалавека няпростага аўтарытарнага характару) ды Агатангела Крымскага і Сяргея Яфрэмава. Акіншэвіч, як і мноства іншых супрацоўнікаў, адчуў на сабе наступствы тых канфліктаў. І заслугоўваюць увагі яго словы: «прынцыпова няслушна, недапушчальна ставіць адзнаку навуковай працы ў залежнасць ад стаўлення да яе аўтара», а і Грушэўскі, і Крымскі, і Яфрэмаў былі несумненнымі інтэлектуаламі, выдатнымі вучонымі.

¹ Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик державного права України-Гетьманщини XVII—XVIII ст. Нью-Йорк, Мюнхен, 1985. 40 с.; Водотика С.Г. Механізм рэалізацыі палітычнай улады в Гетьманщині протятгом другої половини XVIII ст. в оцінці А.О. Окіншевича // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Київ, Черкаси, 1994. С.158—161.; Ясь О. Лев Окіншевич та його есе «Мій Західом і Сходом» // Розбудова держави. 1997. 7/8. С.102—107.

² Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. Львів, 1995. 88 с.

У 1928 г. Акіншэвіч скончыў аспірантуру і абараніў дысертацыю «Генеральна Рада на Гетьманшчыні XVII—XVIII ст.». Як пазначаў у «Нарысе гісторыі Ўкраіны» Дзмітро Дарановіч Акіншэвіч упершыню звярнуў увагу на інстытуцыю Рады гетманшчынь (г.зн., сход казацкай эліты, найвышэйшай казацкай міністрацыі) і параўнаў яе з Радай Паноў ВКЛ, Баярскай Думай Масковіі, Сенатам заходнееўрапейскіх дзяржаваў³. Акіншэвіч заўважаў: Генеральна Рада (г.зн. сход усёй казацкай грамады) паступова ператваралася ў «святочнае ўпрыгожванне, якое грамадзянавала рашэнні, што *de facto* пастанаўляла рада старшчынаў», а з XVIII ст. яна ўвогуле робіцца фікцыяй.

Працуючы ў ВУАН, Леў Аляксандравіч меў досыць шмат кантактаў з Беларуссю. Ва ўспамінах ён адзначаў «я не забываў пра краіну свайго бацькі і адчуваў абавязак данацічы яе нацыянальнаму адраджэнню. Я сістэматычна працаваў над вывучэннем беларускай мовы і ўдасканаленнем свайго ведання яе». З 1925 г. Акіншэвіч супрацоўнічаў з беларускай літаратурна-навуковым часопісам «Полымя», дзе, у прыватнасці, быў надрукаваны яго дослед «Казацтва на Беларусі» (на жаль, недаступны мне пад час напісання гэтага артыкула). У 1920—1930-я г. вучоны неаднаразова наведаў Менск, дзе сустракаўся з Янкам Купалам (у сваіх успамінах Акіншэвіч называе яго «беларускім Шаўчэнкам») і Якубам Коласам. Пад час наведвання этнаграфічнага музея Акіншэвіч бачыў Вацлава Ластоўскага, які быў там навуковым супрацоўнікам. Як піша Акіншэвіч, «у працэсе агляду экспанатаў музея Ластоўскі надышоў да нас і хацеў паразмаўляць, але быў груба адсунуты дырэктарам музея».

Віцэ-прэзідэнт Беларускай АН Сцяпан Некрашэвіч прапанаваў Акіншэвічу пераехаць у Менск і выкладаць гісторыю беларускага права ў мясцовым універсітэце. Пра гэта стала вядома рэктару універсітэта Уладзіміру Пічэту, які запрасіў Акіншэвіча на абед і шчыра сказаў, што з матэрыяльнага боку Акіншэвіч вельмі цікаўлены ў зберажэнні за сабой курса гісторыі беларускага права. Як зазначае Акіншэвіч, «я запэўніў яго, што не прэтэндую на заняцце месца».

На пачатку 1930-х г. Леў Акіншэвіч збіраўся напісаць манаграфію пра казацтва на Беларусі ў часы Хмяльніцкага і дадаткам вялікай колькасці архіўных матэрыялаў. Але гэтыя

³ Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1. Київ, 1992. С.115.

планы не былі рэалізаваныя, бо і ў Беларусі, і ў Украіне ўзмацніўся партыйна-ідэалагічны ўціск на навуку.

Пасля інспіраваных ГПУ-НКВД працэсаў «Цэнтру дзій» (1924), «Спілкі Вызвалення Украіны» (1929—1930) у структурах Акадэміі Навук разгортваецца (па ўказцы партыйных органаў) «крытыка» буйных вучоных як «нацыяналістаў». Па патрабаванні сакратара партарганізацыі ВУАН Казубоўскага Акіншэвічу таксама давялося напісаць пра «нацыяналізм» у работах акадэмікаў М.Грушэўскага і М.Слабчанкі. У адным з тых артыкулаў сцвярджалася, што ідэалагічны разгром канцэпцыі Грушэўскага пад час «дыскусій» 1931 г. «ніяк не зняў пытання пра далейшую барацьбу з ёю, але паставіў ва ўсёй паўнаце праблему канчатковага і ўсебаковага разгрому гэтай ідэалогіі ва ўсіх яе праявах і ва ўсіх яе галінах»⁴. Сам Акіншэвіч пра тыя свае артыкулы напісаў наступнае: «Тыя артыкулы — старонка з гісторыі „паняволенай“ савецкай навукі, калі адмова ў іх напісанні няўхільна значыла арышт, катаванні ды высылку ў лагеры».

У 1932 г. Акіншэвіча выклікалі ў НКВД і прапанавалі супрацоўнічаць з «тайнай паліцыяй». Пры гэтым у ролі перніка выступала абяцанне зрабіць гісторыка акадэмікам, а ў ролі бізона — разбурэнне сямейнага жыцця і канец навуковай працы ў выпадку адмовы. Супрацоўнічаць з НКВД Акіншэвіч адмовіўся і ўжо ў 1933 г. быў вымушаны пакінуць Акадэмію. Як узгадваў навуковец, «ад'ехаць на Беларусь, айчыну майго бацькі, было першай думкай», але ад таго давялося адмовіцца, бо стан акадэмічнай навукі Беларусі на той час быў не лепшым, чым на Украіне.

Акіншэвіч едзе ў Маскву, і Наркампрос РСФСР накіроўвае яго на выкладчыцкую працу ў Волагду. Гэта была рэальная магчымасць фізічнага паратунку, бо практычна ўсе ўкраінскія гісторыкі, што здолелі ў 1920—1930-х г. ад'ехаць у Расію або іншыя рэгіёны СССР, пазбеглі рэпрэсій (Уладзімір Паркоманка, Аляксей Барановіч, Мітрафан Брачкевіч, Мікола Ру-

⁴ Окнишевич Л. Національно-демократична концепція історії права України в працях акад. М.С. Грушевського // Україна. 1932. №1/2. С.91—109. Цыт. па: Заруба В. Розгром і знищення кийівської школи істориків Михайла Грушевського // Український історик. 1991—1992. Ч. 110—115. С.160.

бінштэйн, Паўла Матвіеўскі ды інш.). Але Акіншэвічу не пачасціла рэалізаваць свой намер і, фактычна з патрабавання НКВД, ён ідзе выкладаць у Нежынскі педагагічны інстытут. Мэта таго прызначэння стала празрыстай досыць хутка — амаль адразу пасля прыезду Акіншэвіч быў звольнены з педінстытута за «нацыяналізм» (да таго ж яго абвінавачвалі і тым, што быў сувязным між украінскімі і беларускімі нацыяналістамі). Уладкавацца на працу з такім абвінавачаннем было досыць цяжка. Акіншэвічу паўсюль адмаўлялі і, як пазначана ва ўспамінах, у яго нават узнікала думка пра самагубства. Але яму ўдалося—такі ўладкавацца на працу — юрысконсультант на «Прибалхашстрое» (Казахстан). Працуючы ў Казахстане, Акіншэвіч змясціў 4 расійскамоўныя нататкі пра гісторыю меднай прамысловасці Казахстана і будаўніцтва Балхашскага камбіната ў часопісе «За Балхашскую медь». У 1937 г. з-за хваробы сына Глеба Акіншэвіч з сям'ёй пераязджае ў Смаленск, чым магчыма, уратаваў сваё жыццё, бо хутка на Балхашскім камбінаце пачаліся арышты.

У 1941 г. у сувязі з пачаткам нямецка-савецкай вайны Акіншэвіч быў мабілізаваны ў савецкую армію. 11 верасня 1941 г. узяты немцамі ў палон, з якога неадкладна вызвалены, як і ўсе палонныя, што не былі ва уніформах⁵. Тое адбылося на Палтаўшчыне, адкуль Акіншэвіч пешшу дайшоў да акупаванага немцамі Кіева, дзе ўладкаваўся на працу юрысконсультант гарадской управы, якой кіраваў іншы вядомы гісторык — Аляксандр Аглоблін (цікава, што ў 1930-х г., рэцэнзуючы даследаванне Акіншэвіча «Значне вайскове товариство в Україні—Гетьманщині XVIII ст.», Аглоблін ахарактарызаваў яе як немарксісцкую, што ў тых умовах было раўназначна абвінавачванню ў ідэалагічным граху). З часам Акіншэвіч быў прызначаны кіруючым справамі вышэйшых школ і навуковых устаноў гарадской управы⁶, увайшоў у склад экспертнай камісіі па украінскай эмблематыцы⁷, адначасова быў дэканам юрыдычнага факультэта адноўленага Кіеўскага ўніверсітэта.

⁵ Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик державного права нацькоў Україні // Передмова до кн.: Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. С.13.

⁶ Верба І. Архівна оглобляна в Київї // Україньскїй історик. 1994. Ч.120—123. С.178.

⁷ Верба І. Спроби відновлення УАН у Київї (кінець1941 — середина1943 рр.) // Укр. історик. 1995. Ч.124—127. С.97.

У 1943 г. Акіншэвіч, як і шэраг іншых украінскіх гісторыкаў (Аляксандр Аглоблін, Наталля Палонска-Васіленко, Васіль Дуброўскі, Пятро Курынны), выехаў на Захад. Нядоўгі час навуковец працаваў і жыў у Львове, Станіславе (сучасны Івана-Франкоўск), Празе, Рэгенсбургу. У 1949 г. Акіншэвіч выехаў у ЗША. Там спачатку працаваў прыбіральшчыкам у шпіталі. У 1951—1954 г. быў стыпендыятам фонда Форда па даследчыцкай праграме вывучэння СССР пры Калумбійскім універсітэце, пасля завяршэння праекту працаваў у Бібліятэцы Кангрэсу ў Вашынгтоне, а ў 1969 г. выйшаў на пенсію. Апошнія дзесяць гадоў жыцця Акіншэвіч пакутваў на паркінсанізм. Памёр навуковец 7 лістапада 1980 г. у прадмесці Вашынгтона.

Нягледзячы на складаны жыццёвы шлях, шматлікія перашкоды ў паўнаважнай навуковай працы, спадчыну Льва Акіншэвіча складаюць больш за 120 публікацый⁸, да таго ж, шэраг манаграфій, якія належаць да лепшых здабыткаў украіністыкі ў галіне гісторыі права⁹. Апроч даследаванняў тэмы (прафесійная спецыялізацыя Акіншэвіча — дзяржаўнае права Гетманшчыны XVII—XVIII ст.), пяру гісторыка належаць некалькі публікацый пра цывілізацыйны падыход да гісторыі Усходняй Еўропы¹⁰, адна з якіх спецыяльна тычыцца гісторыі Беларусі¹¹. Варта заўважыць, што Акіншэвіч як гісторык падабгаў псеўдапатрыятычных перабольшванняў і спрашчэнняў, іднаў крыніцазнаўчы падыход і канцэптуальны аналіз пытання.

Беларуская праблематыка і беларускія кантакты адыграюць значную ролю ў творчасці Акіншэвіча і на эміграцыі. Гісто-

⁸ Бібліяграфію работ Л. Акіншэвіча склаў Яраслаў Падох. Гл.: Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик державного права України—Гетьманщині XVII—XVIII ст. Нью-Йорк, Мюнхен, 1985. С.31—38.

⁹ Окіншевич Л. Генеральна Рада на Гетьманщині XVII—XVIII ст. Київ, 1929. 178 с.; Окіншевич Л. Лекції з історії українського права. Мюнхен, 1947. 223 с.; Яго ж. Огляд історії філософії права. Ч. 1. Мюнхен, 1948. 130 с. Okinshevich L. Ukrainian Society and the Government. 1648—1781. Munich, 1978. 145 с.

¹⁰ Окіншевич Л. Між Заходом і Сходом // Україна. Париж. 1952. №8 [Перадрукавана: Розбудова держави. Київ. 1997. №7/8 С. 108—113.]; Okinshevich L. History Civilization of Eastern Europe in the Work of Arnold Toynbee // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1952. Vol.2. №2. p.305—315.

¹¹ Акі́ншэвіч Л. Пра «Цывілізацыйныя асновы» беларускага гістарычнага працэсу // Запісы Беларускага Інстытута Навукі і Мастацтва. Нью-Йорк, 1953. №2. С.70—79.

рык быў абраны сапраўдным членам Беларускага Інстытута Навукі і Мастацтва (Нью-Ёрк). У лісце да Б.Крупніцкага ад 1 ліпеня 1951 г. Акіншэвіч узгадвае, што яму прапанаваў узначаліць гэты інстытут, але ён адмовіўся¹². Сярод друкаваных прац навукоўца ёсць публікацыі беларускаю мовай (на с. 11 да гэтага артыкула).

Як згадвае Яраслаў Падох, прафесар Акіншэвіч «быў за лавекам замкнутым у сабе, негаваркім і не любіў казаць пра сябе і сваё мінулае», за напісанне сваіх успамінаў узніўся «справа ахвоты, пад ціскам сяброў»¹³. На тое, пэўна, паўплываў сумны жыццёвы вопыт навукоўца (непасрэднае знаёмства з брутальным ідэалагічным умяшальніцтвам у навуку ў Савецкай Украіне, гібель у блакадным Ленінградзе сына Глеба, у смерць якога Акіншэвіч не верыў). Таксама можна ўзгадаць, што свае публікацыі на Захадзе гісторык падпісваў, зазвычай, крыптонімам (Л.О., Л. О-ч., Leo A.Yaresh.), што ён прынцыпова адмовіўся ад публічнага адзначэння свайго 80-годдзя і г.д.

Адно з найцікавейшых пытанняў — пытанне пра нацыянальнае самавызначэнне — Леў Акіншэвіч кранае ў сваіх успамінах. Пішучы пра сваю пазыцыю ў 1920–1930-х г. на Савецкай Украіне, гісторык адзначае: «Як беларус я меркаваў, што Украіна мае права на незалежнасць. Але... прыкладна я тую думку не выказаў нават у размовах з сябрамі». Волонцёва падрабязна асвятляючы гэтае пытанне, Акіншэвіч піша пра «вызнанне сябе беларусам у памяць бацькі». Украіна, са слоў Акіншэвіча, «была нібы маёй другой бацькаўшчынай і працавала на метах маіх даследчых прац. Я шчыра сімпатызаваў барацьбе за ўкраінскае нацыянальнае адраджэнне». Яшчэ адной сваёй «другой бацькаўшчынай» гісторык называў ЗША, дзе ён прабыў 30 гадоў (1949–1980).

Разважаючы над тым, чаму яго ўспаміны не напісаны на беларуску, Акіншэвіч заўважае: «Мне вельмі горка адмаўляцца ад сябе, як аўтара ўспамінаў на беларускай мове. Але мне зразумела, што я не маю права, зрабіўшы так мала для беларускай справы, прэтэндаваць на ўвагу беларускага чытача. Яны (ўспаміны — А.П.) маглі б хіба паказаць, як справядліва васць той (беларускай) справы выклікала да яе сімпатыі ў

беларуса, што нарадзіўся ў Расіі і пражыў маладыя гады ў Украіне. Але тое, зразумела, не ёсць дастатковай падставай для пісання ўспамінаў».

Мяркую, вызначэнне Акіншэвіча як «беларускага і ўкраінскага гісторыка» — абгрунтаванае. Украінскім гісторыкам Акіншэвіча, па вялікім рахунку, зрабіў выпадак — пераезд яго сям'і ў Кіеў з-за хваробы маці. А беларуская нацыянальная ідэнтыфікацыя навукоўца была, перад усім, яго свядомым выбарам («у памяць бацькі»), падмацаваным этнічным паходжаннем. Падаючы свае высновы як папярэднія і адкрытыя для крытыкі, хачу прапанаваць таксама шэраг пытанняў, якія ўзніклі ў мяне пад час апрацавання гэтай тэмы: Што ёсць феномен падвойнай ідэнтыфікацыі ў гістарыяграфіі? Што ёсць «нацыянальная гістарыяграфія» і ці ёсць магчымаю безнацыянальная (пазанацыянальная) гістарычная навука? Што ёсць нацыянальная перадузятасць і ці можна быць, як гісторыку — па адзін бок, а як беларусу (украінцу, немцу і г.д.) — па іншы?

З украінскай пераклаў Андрэй Мельнікаў

¹² Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик... // Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. С.15

¹³ Тамсама. С.10,12.